

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРАХУ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала студентка IV курсу
групи 6.0530-1
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Бігужанова Милана Муратівна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Хрустальова М.С.
Рецензент: к.філол.н. кафедри соціальних
комунікацій та інформаційної діяльності
Санакоєва Н.Д.

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
к.психол.н., доцент Н.О.Губа
« » _____ 2024 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Бігужановій Милані Муратівні _____.

Тема роботи: Гендерні особливості прояву страху у дітей старшого дошкільного віку

Керівник роботи: Хрустальова М.С. к.психол.н., доцент кафедри психології.
затверджені наказом «05» 02 2024 року № 235—с

2. Термін подання студентом роботи _____.

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури _____.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати поняття «дитячий страх» у науковій літературі; надати психологічну характеристику дітям дошкільного віку; охарактеризувати причини та симптоми гендерних дитячих страхів у дітей дошкільного віку; охарактеризувати та проаналізувати методи, проаналізувати основні методи та методики щодо корекції дитячих страхів; провести емпіричне дослідження та проаналізувати його; розробити рекомендації батькам щодо використання засобу корекції страхів у дітей старшого дошкільного віку.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 1	Хрустальова М.С., доцент		
Розділ 2	Хрустальова М.С., доцент		
Висновки	Хрустальова М.С., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий-березень 2024 р.	виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	виконано
3	Робота над першим розділом	березень-квітень 2024р.	виконано
4	Робота над другим розділом	квітень-травень 2024 р.	виконано
5	Написання висновків	травень 2024 р.	виконано
6	Передзахист	травень 2024 р.	виконано
7	Нормоконтроль	травень 2024 р	виконано

Студент _____ М.М. Бігужанова

Керівник роботи _____ М.С. Хрустальова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.О.Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 39 сторінок, 1 таблиця, 26 джерел, 2 додатка.

Об'єкт дослідження – страхи дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: гендерні особливості страхів у дітей старшого дошкільного віку.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей формування дитячого страху у дівчаток і хлопчиків старшого дошкільного віку та основних напрямків психологічної підтримки в системі корекції страхів.

Гіпотеза: при проведенні дослідження ми виходили з припущення, що дитячі страхи взаємозумовлені підвищеною тривожністю дитини і сприяють розвитку емоційного неблагополуччя дітей старшого дошкільного віку, тому своєчасна корекція буде сприяти подоланню вікових страхів у дошкільників.

В основу дослідження покладено визначення причин та механізмів формування страхів у хлопчиків і дівчаток старшого дошкільного віку; проаналізувати основні психологічні методи та методики у корекції подолання страхів у дитячому віці.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз і синтез літератури з обраної проблеми, синтез і узагальнення отриманих результатів; метод спостереження; метод анкетування; проєктивні методики «Страхи в будиночках», «Мої страхи», «Намалюй свою сім'ю».

Наукова новизна дослідження полягають у тому, що:

– визначено причини та механізми формування страхів у хлопчиків і дівчаток старшого дошкільного віку;

– набуло подальшого розвитку вивчення особливостей використання методів і методик арт-терапії у роботі з дітьми дошкільного віку.

ОСОБЛИВОСТІ СТРАХУ, ГЕНДЕРНІ СТРАХИ, СІМ'Я, КОРЕКЦІЯ,
АРТ-ТЕРАПІЯ

SUMMARY

Bihuzhanova M.M. Gender characteristics of the manifestation of fear in children of older preschool age.

Bachelor's qualification work: 39 pages, 1 tables, 26 sources.

The issue of fears in children of older preschool age is particularly important, since this age period is characterized by the complexity of the system of requirements for the child, for his reflective abilities and other mental qualities. The new social situation of development during this period becomes stressful in many ways, which leads to the appearance of mental tension in preschoolers. Today, there is a tendency to increase the number of preschool children with signs of aggressiveness, anxiety, and emotional instability, social and psychological maladjustment, which in the future may lead to significant violations in the formation of the personality.

The research is based on the determination of the causes and mechanisms of the formation of fears in boys and girls of older preschool age; to analyze the main psychological methods and techniques in the correction of overcoming fears in childhood.

The object of the study is the fears of older preschool children.

The subject of the study: peculiarities of gender fears in children of older preschool age.

The purpose of the work is to determine the features of the formation of children's fear in girls and boys of older preschool age and the main directions of psychological support in the fear correction system.

Hypothesis: when conducting the research, we started from the assumption that children's fears are mutually determined by the child's increased anxiety and contribute to the development of emotional distress in older preschool children, so timely correction will help overcome age-related fears in preschoolers.

Research methods: theoretical: analysis and synthesis of literature on the selected problem, synthesis and generalization of the obtained results; observation method; questionnaire method; projective method «Fears in houses», «My fears» «Draw your family».

The scientific novelty of the research is that:

- the causes and mechanisms of fear formation in boys and girls of older preschool age are determined;
- the study of the peculiarities of the use of methods and techniques of art therapy in working with children of preschool age gained further development.

CHARACTERISTICS OF FEAR, GENDER FEAR, FAMILY, CORRECTION, ART – THERAPY.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СТРАХІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	11
1.1. Проблема страхів дітей старшого дошкільного віку у сучасній психолого-педагогічній літературі	11
1.2. Гендерні відмінності у переживанні страхів дітьми старшого дошкільного віку.....	16
1.3. Страх як емоційний розлад та способи корекції страхів у дитячому дошкільному віці	20
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИЯВЛЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СТРАХІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЩО ТИМЧАСОВО ПРОЖИВАЮТЬ У ПОЛЬЩІ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ.....	25
2.1. Методи виявлення гендерних особливостей страхів у дітей старшого дошкільного віку	25
2.2. Обговорення результатів емпіричного дослідження.....	30
2.3. Психолого-педагогічні рекомендації батькам щодо корекції особливостей страхів дітей старшого дошкільного віку	32
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	37
ДОДАТКИ.....	40

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання страхів у дітей старшого дошкільного віку є особливо важливим, оскільки саме цей віковий період відрізняється ускладненням системи вимог до дитини, до її рефлексивних здібностей та інших психічних якостей. Нова соціальна ситуація розвитку в цей період багато в чому стає стресовою, що зумовлює появу психічної напруженості у дошкільнят. На сьогоднішній день спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей дошкільного віку з ознаками агресивності, тривожності, емоційної нестабільності, соціально-психологічної дезадаптації, що в майбутньому може призвести до значних порушень у становленні особистості.

Дитячі страхи в тій або іншій мірі обумовлені віковими особливостями і мають тимчасовий характер. Однак ті дитячі страхи, які зберігаються тривалий час і важко переживаються дитиною, говорить про нервову ослабленість дитини, неправильну поведінку батьків, конфліктних відносинах в сім'ї і в цілому, є ознакою неблагополуччя. Більшість причин, як зазначають психологи, лежать в області сімейних відносин, таких як потурання, непослідовність у вихованні, негативне або занадто вимогливе ставлення до дитини.

Також актуальність дослідження проблеми визначається ще й тим, що з віком у дітей змінюються мотиви поведінки, ставлення до навколишнього світу, дорослим, одноліткам. І від того, чи зможуть батьки та педагоги вловити ці перетворення зрозуміти зміни, що відбуваються з дитиною і змінити свої відносини, буде залежить той позитивний емоційний контакт, який є основою нервово-психічного здоров'я дитини.

У зв'язку з вищесказаним гостро постає необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми корекції дитячих страхів, зокрема, залучення вихователів і сім'ї. Ця робота може виражатися як в ознайомленні батьків з результатами дослідження в допустимій формі, так і в напрямку батьків на

консультацію до фахівця з сімейних питань. Такий підхід може впливати не тільки на зовнішні сторони прояву страхів, але і на його обставини.

Таким чином, така актуальність проблеми зумовила вибір теми бакалаврської роботи: «Особливості гендерних страхів у дітей старшого дошкільного віку».

Об'єкт дослідження: страхи дітей старшого дошкільного віку

Предмет дослідження: гендерні особливості страхів у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза: при проведенні дослідження ми виходили з припущення, що дитячі страхи взаємозумовлені підвищеною тривожністю дитини і сприяють розвитку емоційного неблагополуччя дітей старшого дошкільного віку, тому своєчасна корекція буде сприяти подоланню вікових страхів у дошкільників.

Мета дослідження: визначити причини виникнення та механізми формування особливості і виникнення страхів у хлопчиків і дівчаток старшого дошкільного віку та запропонувати методи їх корекції.

Завдання дослідження:

- 1) Охарактеризувати гендерні особливості прояву страхів у дітей старшого дошкільного віку (основні причини і види).
- 2) Проаналізувати основні психологокорекційні методи корекції та подолання страхів у дитячому віці.
- 3) Підібрати комплекс психодіагностичних методик для визначення прояву страхів у дітей старшого дошкільного віку.
- 4) Розробити рекомендації батькам щодо подолання страхів у дітей старшого дошкільного віку.

Методи та організація дослідження. В роботі використано такі методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми з обраної проблеми, синтез і узагальнення отриманих результатів; метод спостереження; метод анкетування, проєктивна методика М. Панфілової «Страхи в будиночках» методика виявлення дитячих страхів проєктивні методики О. Захарова «Мої страхи», проєктивна методика «Намалюй свою сім'ю».

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання положень роботи при підготовці студентами до практичних, семінарських та лекційних занять.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлюється актуальністю теми дослідження, оскільки в роботі було систематизовано та удосконалено знання про особливості дитячих страхів у хлопчиків і дівчаток старшого дошкільного віку та використання психологічної терапії як засобу корекції дитячих страхів.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СТРАХІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ

1.1. Проблема страхів дітей старшого дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі

Дитинство – період відкриття дитиною світу, це важливий етап у житті людини, впродовж якого активно формується особистість, що не рідко супроводжується наявністю дитячих страхів.

Страх – емоція, яка спричиняє у багатьох людей відчуття жаху. Це може бути пов'язано з тим, що сама емоція страху є рідкісною в нашому досвіді. Однак, не зважаючи на це, страх є невід'ємною частиною нашого життя і може виникати в різних ситуаціях, які сприймаються нами як загрози для нашої безпеки та комфорту. Інтенсивне переживання страху може залишатись у нашій пам'яті на довгий час і супроводжується специфічними фізіологічними змінами та експресивною поведінкою. У дітей та тварин страх може бути пов'язаний з фізичним дискомфортом та загрозою для їхнього фізичного благополуччя. Суб'єктивне переживання страху може бути дуже жахливим і приводити людину до стану безпорадності або навпаки, до бігства від небезпеки [26].

Слід звернути увагу на те, що віковий аспект відіграє дуже важливу роль у дослідженні проблеми страхів у всіх її аспектах, бо потребує диференційованого підходу до вивчення цієї теми, тобто підходу, який використовується для вивчення і розуміння індивідуальних різниць і варіацій між об'єктами або явищами, а також визначає і аналізує відмінності, унікальні характеристики і специфічні особливості між різними елементами досліджуваного явища.

Проблеми страхів у дітей старшого дошкільного віку є особливо важливим, оскільки саме цей віковий період відрізняється ускладненням системи вимог до дитини, до її рефлексивних здібностей та інших психічних якостей. Нова соціальна ситуація розвитку в цей період багато в чому стає стресовою, що зумовлює появу психічної напруженості у дошкільнят, що, в свою чергу, призводить до прояву можливих порушень розвитку. Страх є базовою емоцією людини та активізується одним з перших в ранньому дитинстві супроводжуючи її в усі вікові періоди, виконуючи надзвичайно важливі соціальні та психологічні функції [11].

У Сучасному словнику психологічних термінів (авторства В. Шапар), дано таке визначення: «Страх – це емоція або почуття, що виникають через відчуття небезпеки» [21]. Інший психологічний словник трактує страх так: «Страх – гостра негативна емоція, котра виникає в умовах біологічної чи соціальної загрози життю індивіда; має різні ступені інтенсивності: переляк, афект тощо» [18].

Д. Покришко дає таке визначення: «Страх – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда та спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки. На відміну від болю, фобій та інших видів страждань, що викликаються реальною дією небезпечних для існування факторів, страх виникає при їхньому передчутті. Діапазон відтінків страху: побоювання, страх, переляк...» [16, 74].

О.І. Захаров зробив значний внесок у вивчення страху та його роль у психологічному розвитку особистості. Він досліджував психологічні аспекти страху у дітей і вважав, що він має вплив на мотивацію, усвідомлення і поведінку людини [11]. Він розвивав концепцію «емоційного інтелекту» і висвітлював важливість розуміння страху і керування ним для досягнення психологічного благополуччя.

К. Ізард стверджує, що певні об'єкти, події чи ситуації мають тенденцію пробуджувати страх, тобто є природними сигналами небезпеки. У якості природних сигналів небезпеки він називає такі фактори: біль, самотність, раптова зміна ситуації, стрімке наближення об'єкта [10, 286].

Вчені вважають, що особливості формування страхів у дитинстві (від 3 до 6 років) простежуються певними аспектами, а саме:

- розвиток уяви: дитина стає більш активною в утворенні уявних образів та фантазій, що може призводити до появи страхів пов'язаних з уявними істотами або ситуаціями;

- вплив середовища: навколишнє середовище, включаючи родину, школу та медіа, має значний вплив на формування страхів у дитинстві [11];

- набуті страхи: діти можуть набувати страхів на основі власного досвіду або спостережень, таких як нещасні випадки, медичні процедури або історії, які вони почули;

- страх перед розділенням: розлука з батьками або боязнь бути відокремленим від них можуть стати джерелом страху для дитини;

- вплив старших дітей: діти можуть набувати страхів через спостереження за старшими дітьми або отримувати від них інформацію, яка викликає страх.

Виникає потреба в уточненні змісту прояву страхів у дитинстві (від 3 до 6 років). Це простежується, зокрема, у розрізі:

- фантазії та уяви – дитина може мати страхи пов'язані з уявними істотами або ситуаціями, які вона утворює у своїй уяві;

- рольової гри – дитина може використовувати рольову гру для відтворення ситуацій, які викликають страх, і спробувати розіграти їх у контрольованому середовищі;

- страху перед розділенням – дитина може відчувати тривогу та страх перед розлученням з батьками або боятися бути окремо від них;

- страху перед невідомим – дитина може відчувати страх або незручність у нових або незнайомих ситуаціях, місцях чи з об'єктами;

- впливовості середовища – навколишнє середовище, включаючи родину, школу та медіа, може впливати на формування страхів у дитинстві [11].

Однією із сучасних вітчизняних класифікацій видів страхів є класифікація страхів за О. Григорчук та Н. Дубравської:

- природні страхи: атмосферні явища, астрономічні явища, вулкани та землетруси, тварини;
- соціальні страхи: страх відповідальності, страх перед екзаменами та ін.;
- страхи, які ми створюємо самі: страх неіснуючих явищ, страх темряви;
- «внутрішні» страхи (страхи власних думок та вчинків);
- страх майбутнього; – страх смерті;
- дитячі страхи: страх самотності, сторонніх людей, конкретної загрози ззовні, казкових образів, лікарів, різких звуків;
- «соціально запозичені» страхи та ін. [15].

За словами О. Камінської [8], більшість дітей у психічному розвитку проходять певні вікові етапи підвищеної чутливості до страху. Страхи у дітей дошкільного віку характеризуються тим, що вони знаходяться на рівні уявних (вампири, темрява, привиди, жах), тимчасових (тварини, комахи, змії) і глибинних (страх нестачі, самотності, недбалості, відповідальності тощо).

Також розглянемо класифікацію О. Захарова яку він розробив і поділив за характером і за ступенем:

- за характером: природні, соціальні, ситуативні, особистісні;
- за ступенем інтенсивності: гострі та хронічні.

Учений вважає що, одним з основних механізмів виникнення страхів у дітей є наявні страхи, які закладаються з близького оточення дитини, він виділяє такі чинники дитячих страхів:

- наявність страхів у батьків, переважно в матері;
- тривожність у стосунках із дитиною, надмірне збереження її від небезпеки та ізоляція від спілкування з однолітками;
- надмірно рання раціоналізація відчуттів дитини;

- велика кількість заборони із боку одного з батьків тієї ж статі або повне надання свободи дитині;
- конфліктні взаємини між батьками в сім'ї.

Отже всі страхи науковець розподілив на групи природні і соціальні:

Природні страхи ґрунтуються на інстинкті самозбереження, а також крім основних страхів смерті і смерті батьків додаються страхи чудовиськ, привидів, тварин, темряви, крові, рухомого транспорту, стихії, висоти, замкнутого простору, глибини, води, вогню, пожежі, лікарів.

До соціальних страхів відносяться: покарання, страх самотності, певних людей, страх бути не собою, засудження з боку однолітків і т. інше.

Психологи виокремлюють дитячі страхи, які проявляються у певному віковому періоді, вважаються нормою, і з часом зникають при нормальному розвитку. У дітей старшого дошкільного віку страх можуть викликати казкові персонажі (відьми, примари); страх нічних кошмарів; змій; нападу грабіжників; стихійних лих; пожежі; хвороби; страх втрати (загубитися чи втратити маму або тата), самотності; страх не виправдати надій батьків у навчанні, страхи, пов'язані зі школою; страх фізичного насилля.

Провідним страхом старшого дошкільного віку, за визначенням науковців є страх смерті, як своєї так і батьків. Боязнь померти – це вікове відображення концепції життя. Її точкою відліку є народження, таємниця якого досягається загалом до початку старшого дошкільного віку, а кінцем – смерть, усвідомлення неминучості якої приходить вперше і виявляється відповідним страхом.

Про те, що дитина боїться смерті, можна здогадатися за наявністю пов'язаних зі смертю страхів, а саме «страшних» снів, боязнь нападу, вогню, пожеж, хвороб (у дівчаток) і стихій (у хлопчиків). Страх перед Змієм Гориничем, який «дихне і все горить», є замаскований страхом перед вогнем і пожежею. У цей же час діти помітно бояться змій, укусу якої смертельний, украй болісно переносять операції, а також хворобу і смерть навіть не дуже знайомих людей. Поява страху смерті означає поступове завершення «наївного» періоду в

житті дітей, коли вони вірили в існування казкових персонажів, безсмертя [11, 33].

Отже, ми охарактеризували поняття «страх» та перерахували деякі класифікації видів страхів. Страх – це сильна негативна емоція, що виникає в результаті уявної чи реальної небезпеки та становить загрозу життю. Дитячий страх – це специфічний (віковий) страх, що виникає у дитини. Виникнення дитячих страхів пов'язане з різними причинами. Причин виникнення страху може бути безліч, можна віднести самотність, необізнаність, несподівана зміна подій, біль. На виникнення та силу протікання страху можуть впливати і психологічні особливості притаманні людині (емоційна вразливість і чутливість, самооцінка), також і клімат та стосунки в сім'ї (склад сім'ї, конфлікти, стосунки з батьками, велика кількість заборон чи повна свобода дій, надмірна турбота батьків, наявність страхів у батьків, які передаються дітям).

1.2. Гендерні відмінності у переживанні страхів дітьми старшого дошкільного віку

Виходячи з вищесказаного, постає питання про взаємозв'язок типу сім'ї та психологічного переживання страхів у дітей старшого дошкільного віку.

Більшість авторів відмічають значущість сімейних чинників у виникненні і розвитку дитячих страхів, які обумовлено дисфункціональними внутрішньосімейними стосунками. Серед несприятливих сімейних чинників, які можуть впливати на виникнення страхів невротичного рівня, можна виділити: порушення батьківського виховання, що виявляється у використанні типів негармонійного, патологізуючого виховання – потураюча гіперпротекція; домінуюча гіперпротекція; підвищена моральна відповідальність; емоційне відкидання; жорстоке поводження; гіпопротекція

Л.А. Петровська, Т.М. Мішина, А.С. Співаковська [1] підкреслювали, що однією з найпоширеніших причин появи дитячих страхів є неправильне виховання дитини в сім'ї, складні сімейні відносини. Як зазначають науковці

серед причин формування і розвитку різних патологічних рис вдачі і невротичних симптомів, що лежать в області сім'ї, виділяють наступні:

- внутрішньо-сімейні конфлікти; неадекватні виховні позиції батьків;
- порушення контакту дитини з батьками внаслідок розпаду сім'ї або довгої відсутності одного з батьків;
- рання ізоляція дитини від сімейного оточення; особові характеристики батьків і деякі інші.

Неадекватна батьківська поведінка приводить до руйнування емоційного контакту з оточенням, що у вітчизняній психології розглядається як один з механізмів формування і розвитку особистісних аномалій.

Неадекватна батьківська поведінка приводить до руйнування емоційного контакту з оточенням, що у вітчизняній психології розглядається як один з механізмів формування і розвитку особистісних аномалій.

Постійне переживання матір'ю нервово-психічні перевантажень унаслідок вимушеної або навмисної підміни сімейних ролей (перш за все ролі батька) можуть викликати страх, неспокій. Хлопчики і дівчатка бояться частіше, якщо вважають головними в сім'ї матір, а не батька. Працююча і домінуюча в сім'ї мати часто неспокійна і дратівлива у відносинах з дітьми, викликаючи в них у відповідь реакції неспокою. Домінування матері також вказує на недостатньо активну позицію і авторитет батька в сім'ї, що затрудняє спілкування з ним хлопчиків і збільшує можливість передачі неспокою з боку матері. Якщо хлопчики 5-7 років в уявній грі «Сім'я» вибирають роль не батька, як це роблять більшість їх однолітків, а матері, то страхів у них більше.

Також розлучення батьків має більший несприятливий вплив на хлопчиків, ніж на дівчаток. Нестача впливу батька в сім'ї або його відсутність здатні найбільше утруднити у хлопчиків формування відповідних статей навиків спілкування з однолітками, викликати невпевненість у собі, почуття безсилля перед небезпекою.

Слід звернути увагу на те, що не виправдана жорстокість батька (фізичні покарання, ігнорування) у відносинах з дітьми приводить до страхів, духовних запитів та почуття власної гідності.

За відсутності ідентифікації з матір'ю і в дівчат може губитися впевненість у собі. Але на відміну від хлопчиків вони стають швидше тривожними, ніж тими, хто боїться. Якщо до того ж дівчинка не може виразити любов до батька, то зменшується життєрадісність, а тривожність доповнюється недовірливістю, що призводить у підліткові роки до депресії, відчуттю своєї нікчемності.

Найбільш чутливі до конфліктних відносин батьків діти-дошкільники. Якщо вони бачать, що батьки часто сваряться то число їх страхів вище, ніж коли відносини в сім'ї хороші. Дівчатка емоційно вразливіші, ніж хлопчики сприймають відносини в сім'ї. При конфліктній ситуації дівчинка швидше, ніж хлопчик, відмовиться вибрати роль батьків тієї ж статі в уявній грі «Сім'я», вважаючи за краще залишатися самі собою. Тоді мати може надовго втратити свій авторитет у дочки. Заслуговує увагу виявлення у дітей-дошкільників з конфліктних сімей частіші страхи перед тваринами (у дівчаток), стихією, захворюванням, зараженням і смертю, а також страхів кошмарних снів і батьків (у хлопчиків). Всі ці страхи є своєрідними емоційними відгуками на конфліктну ситуацію в сім'ї [8].

У дівчаток не тільки більше страхів, чим у хлопчиків, але і їх страхи тісніше зв'язані між собою, тобто більшою мірою впливають один на одного як в дошкільному, так і в шкільному віці. Іншими словами, страхи у дівчаток міцніше пов'язані із структурою особистості, що формується, і перш за все з її емоційною сферою. Як у дівчаток, так і у хлопчиків інтенсивність зв'язків між страхами найбільша в 5- 6 років. Це вік, коли страхи «чіпляються один за одного» і складають єдину психологічну структуру неспокою. Оскільки це співпадає з інтенсивним розвитком емоційної сфери особистості, то можна припускати, що страхи в даному віці найбільш скріплені і мотивовані.

На частоту виникнення страхів впливає склад сім'ї. У дівчаток і хлопчиків старшого дошкільного віку число страхів помітно вище в неповних сім'ях, що підкреслює особливу чутливість цього віку до розриву відносин між батьками. Саме в 5-7 років, діти найбільшою мірою прагнуть ідентифікувати себе з батьками тієї ж статі. Тобто, хлопчики хочуть бути у всьому схожими на найбільш авторитетного для них в ці роки батька, як представника чоловічої статі. А дівчатка - на свою матір, що додає їм упевненість в спілкуванні з однолітками своєї статі. Якщо у хлопчиків відсутність батька, незахищеність ним і надмірна опіка матері ведуть до несамостійності, інфантильності і страхів, то у дівчаток наростання страхів залежить швидше від самого факту спілкування з неспокійною, позбавленою опори матір'ю.

Дослідження Б. Кочубей і Є. Новикова вказують, що страхи хлопчиків більше пов'язані з насильством, болем. Хлопчики більше ніж дівчата бояться фізичних травм, нещасних випадків, покарань, джерелом яких є батьки або авторитети поза родиною (вихователі, вчителі). Якщо в ситуаціях оцінки перевірки дівчатка бояться погано проявити себе, не впоратися із завданням, то хлопчики хвилюються більше з приводу прийдешнього покарання [9].

Типовими віковими страхами, за даними О. Захарова, у дітей обох статей 1-3 років життя є: страх самотності, лікарів, уколів і несподіваних різких рухів, гучних звуків страх покарання і тварин. Дошкільному віку відповідають інстинктивні страхи, які виступають головним чином у вигляді тріади «темрява-самотність-замкнений простір». У віці 5-7 років відбувається усвідомлення дітьми смерті як факту припинення життя. Це спричинює бурхливий емоційний сплеск, за яким слідує «заспокоєння». У цьому віці дитина вже не «лякає» батьків, ставлячи їм запитання про смерть і фантазуючи на цю тему. Проте, як зазначає О. Захаров, остаточно «покінчити» зі страхом смерті неможливо, адже це вічний, екзистенційний страх, який трансформується в страх смерті батьків [20, 54]. О. Захаров також виділив вікові норми страхів для дітей дошкільного віку: для хлопчиків трьох років – 7, для дівчаток трьох років – 9 страхів є віковою нормою. У віці чотирьох років у

дітей ситуація змінюється – для хлопчиків – 9, а для дівчаток – 7 страхів стає нормою. Для п'ятирічних хлопчиків – 8 страхів є віковою нормою, а для п'ятирічних і шестирічних дівчаток – 11. Для шестирічних і семирічних хлопчиків, які ще не пішли до школи, індекс страхів становить 9, а для семирічних дівчаток-дошкільниць норма страхів має максимальне значення – 12. Якщо, на думку автора, кількість страхів дитини перевищує вікову норму в 1,5 рази, то вже можна говорити про те, що психіка дитини знаходиться в стані напруги і необхідні спеціальні заходи щодо нормалізації емоційного стану дитини [26].

1.3. Психологічні підходи до корекції страхів у дітей старшого дошкільного віку

У сучасній психологічній науці проблема страху є однією з найбільш актуальних. Останнім часом фахівці помічають значний приріст дитячих страхів. Детальне вивчення цього явища, на нашу думку, може сприяти виявленню правильних підходів до його подолання. Ми розуміємо, що наявність страхів у дитинстві потребує уваги, оскільки це може призвести до порушень у розвитку особистості під час онтогенезу [8, 86].

В своїх працях Еда Ле Шан зазначала, що батьки іноді уникають визнання страхів своїх дітей, тому що бояться їх підсилити і, можливо, навіть викликати появу нових страхів. Це занепокоєння зрозуміле, але не можна вважати його обґрунтованим. Якщо визнати, що почуття страху існує, і виявити співчуття, то це може допомогти йому зникнути [8, 88].

Трапляється, що з різних причин страхи у дитини зберігаються тривалий час і набувають форму невротичних, які характеризуються більшою інтенсивністю, тривалістю, напруженням, намаганням у будь-який спосіб уникнути об'єкта страху.

Саме тому проблема корекції страхів встає досить гостро та вимагає розробки програми, що дала б змогу провести ефективну корекційну та профілактичну роботу з дітьми [20].

А.Ковалевська пропонує корекцію визначити як «виправлення» та оптимізацію процесу розвитку особистості та включає використання природної мотивації психологічного та особистісного розвитку [11].

Важливим завданням корекційної роботи є сприяння усвідомленню дітьми своїх страхів через їх об'єктивацію (в малюнках, текстах, інших виразних засобах); застосування методів релаксації, спрямованої уваги, заміни переживань страху на переживання успіху, переборення страху та знаходження задовільного виходу зі складних ситуацій з метою звільнення дитини від власних страхів; релаксаційна та терапевтична робота, спрямована на розвиток саморегуляції; формування вміння зосереджувати увагу на об'єктах та ситуаціях, що викликають страхи; переключення уваги на важливі та суттєві аспекти, переакцентування уваги, повернення уваги до себе; перехід від зовнішніх об'єктів до власних внутрішніх станів та трансформація цих станів в позитивному напрямі; підвищення ефективності взаємодії дітей з педагогами, батьками, товаришами; формування ефективної комунікації [9].

Важливими завданнями роботи, спрямованими на корекцію дитячих страхів, за словами С. Томчука, є зняття стану тривоги та хвилювання, надмірного психоемоційного збудження, зміна ставлення до суб'єктивного джерела тривоги, научіння свідомо оцінювати та реагувати на внутрішньоособистісні проблеми та конфлікти. З цією метою використовуються психомалюнки на різні теми, ліплення з пластичного матеріалу (глина, пластилін) тощо. Дуже важливо для дітей створювати максимально позитивний фон в реальних та ігрових умовах [20].

Найбільш успішно психологічному впливу, на думку О. Захарова, піддаються страхи у дошкільному та молодшому шкільному віці. У психолого-педагогічній літературі описані різні способи корекції дитячих страхів різного походження. Багато способів запозичено з практики лікування неврозів і є

різновидом того чи іншого методу у психотерапії, зокрема поведінкової і когнітивної психотерапії, психоаналізу, арт-терапії, гештальт-терапії та ін.

Всі пропонувані методики, на думку Л. Лебедевої умовно можна розподілити на три групи: гра зі страхом; вербалізація страху (казки, розповіді, страшні історії); малювання страху.

Аналізуючи основні методи, спрямовані на роботу з дитячими страхами, найбільш часто зустрічаються арт-терапевтичні та ігрові методи та методики. Дані методи вважаються найбільш ефективними, оскільки є звичною і улюбленою діяльністю дитини. Метод арт-терапії може мати значний діагностично-корекційний потенціал у подоланні страхів у дітей старшого дошкільного віку. У роботі з дітьми арт-терапія використовує різноманітні методи, щоб сприяти їхньому самовираженню та психічного розвитку, спеціально адаптовані до їхніх потреб і можливостей.

Проективний малюнок є одним з методів арт-терапії, що використовується в роботі з дітьми. Цей метод дозволяє дітям виразити свої емоції, думки та несвідомі прояви через створення малюнків. Основна ідея проективного малюнка полягає в тому, що під час малювання дитина дає вихід своїм почуттям і переживанням, перебудовує своє ставлення в різних ситуаціях і безболісно стикається з деякими лякаючими та травмуючими образами. Ототожнюючи себе з позитивними та впевненими в собі героями, дитина веде боротьбу зі злом: перемагає ворогів, захищає близьких, рубає голову дракону тобто перемагає свої страхи.

У корекції страхів ефективна казкотерапія. Це метод психологічної корекції особистості дитини. Це напрямок психотерапії, при якому для досягнення терапевтичного ефекту використовуються вигадані історії (казки). Сутність казкотерапії полягає у створенні простору, в якому фантазії дитини стають подібними до дійсності та сприяють подоланню її страхів і комплексів. В дошкільному віці дитина вчиться думати про предмети і порівнювати їх подумки навіть тоді, коли вона їх не бачить. Дитина починає створювати моделі

тієї дійсності, з якою має справу. Казкотерапія допомагає вирішити такі проблеми:

- позбутися від дитячих страхів;
- повернути душевну рівновагу, порушену проблемами в сім'ї;
- направити енергію гіперактивних дітей в потрібний напрямок.

Казка спонукає дитину співпереживати персонажам, у результаті чого у неї з'являються нові уявлення про людей, предмети і явища навколишнього світу, новий емоційний досвід [9].

Також для корекції дитячих страхів ефективним є застосування ігротерапії. Гра є засобом, який дозволяє дитині переступити через свої страхи, що засіли на рівні підсвідомості. У процесі гри дитина як би знову програє ситуацію зі страхом, ігрова форма дозволяє подолати власний страх. Розігрування ситуації взаємодії з предметом страху допомагає подолати його у символічній формі, програючи свої емоції [4].

О.Захаров в організації терапевтичного процесу виділяє діагностичну, терапевтичну і повчальну функції гри .

Діагностична функція полягає в уточненні особливостей характеру дитини і міжособистісних стосунків. Спостереження за грою дозволяє отримати додаткову інформацію. У грі дитина на сенсомоторному рівні демонструє те, що вона колись переживала. Діти більш повно і безпосередньо виражають себе в спонтанній, ініційованій ними самими грі, ніж в словах.

Терапевтична функція гри полягає в наданні дитині емоційного і моторного самовираження, відреагування напруги, страхів і фантазій.

Повчальна функція гри полягає в перебудові відносин, розширенні діапазону спілкування і життєвого кругозору, реадаптації і соціалізації.

До структурованих ігор відносяться ігри в сім'ю (людей і тварин), агресивні, з маріонетками (ляльковий театр), будівельні, такі, що виражають конструктивні і деструктивні наміри. Структурований матеріал провокує вираз агресії, пряме вираження бажань, а також комунікативних дій (ігри в телефон, телеграф, потяги, машини). До неструктурованих ігор відносяться рухові ігри і

вправи (стрибання, лазіння), ігри з водою, піском, глиною, група ігор, що належать до фонду арт -терапії (малювання пальцями, кольоровими олівцями). До неструктурованого матеріалу відноситься вода, пісок, глина, пластилін, з його допомогою дитина може висловлювати свої бажання. Цей матеріал сприяє також розвитку сублімації. Зокрема, заняття з неструктурованим матеріалом особливо важливі на ранніх фазах ігрової терапії, коли почуття дитини ще не виділені і не усвідомлені нею [4].

Також, одним з методів корекції дитячих страхів, що відноситься до арт-терапевтичного напрямку, є казкотерапія – це метод, що використовує казкову форму. Казкотерапія знижує в дітей рівень тривожності, допомагає дітям долати різноманітні страхи, додати впевненості в собі, а також приборкати дитячу агресивність. Головні принципи казкотерапії, казка повинна бути в чомусь ідентичною проблемам дитини, торкатися проблем дитини, щоб дитина могла б «побачити» можливості нового вибору.

Отже, робота з емоціями дитини та будь-які заходи з психологічної корекції страхів у дітей дошкільного віку спрямовані на розвиток їхньої емоційної сфери, оволодіння навичками спілкування один з одним, виявлення та розуміння власних емоцій. Дошкільний вік є важливим етапом у житті людини, впродовж якого активно формується особистість. Саме тому, профілактика, виявлення та корекція страхів дошкільників є актуальною проблемою на сучасному етапі розвитку її емоційної сфери дитини.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИЯВЛЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СТРАХІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЩО ТИМЧАСОВО ПРОЖИВАЮТЬ В ПОЛЬЩІ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ

2.1. Проведення діагностичних методів, методик і процедур щодо виявлення гендерних особливостей дитячих страхів у дітей старшого дошкільного віку

Сучасні підходи до психологічної корекції страхів у дітей дошкільного віку достатньо різноманітні, щоб ефективно здійснювати психологічну корекцію страхів у дітей дошкільного віку, дорослі (насамперед педагоги і батьки) мають бути: належно інформовані щодо особливостей дитячих страхів з опрацювання і подолання страхів; орієнтовані на розуміння внутрішнього світу дитини; обізнані щодо форм і засобів допомоги дітям у подоланні страхів та пов'язаних із ними станів; усвідомлювати власну роль і відповідальність за психологічний комфорт і розвиток дітей.

Корекційно-розвивальна робота має бути спрямована на реалізацію таких завдань: актуалізувати почуття страху, допомогти дитині взяти під контроль об'єкт страху, підвищувати впевненість дитини у собі, її самооцінку, навчати дитину регулювати свій емоційний стан.

Аналіз наукових джерел дозволив нам виділити основні напрямки психологічної підтримки в системі корекції страхів у дітей дошкільного віку: підтримка як виховання (створення умов, що сприяють успішному розвитку дитини); підтримка як захист (підтримка забезпечує безпеку, інтереси і права в процесі особистісного, життєвого самовизначення); підтримка як індивідуалізація (передбачає перманентну готовність дорослого адекватно

відреагувати на запит дитини про взаємодію, ствердження її власної спроможності).

Важливим є поведінковий напрям в системі психологічної корекції страхів у дітей дошкільного віку. Станом на сьогодні переважна більшість дошкільників перебуває під впливом тих чи тих негативних чинників, які можуть її емоційний розвиток і призвести до порушень емоційної сфери, активувати страхи. Саме тому емоційний розвиток дітей потребує належного і досить активного психолого-педагогічного супроводу усіх дітей (а не тільки «груп ризику»).

Тобто для реалізації психолого-педагогічного супроводу фахівець має підійти до цієї чи іншої проблеми комплексно та синтезувати складний комплекс методів психологічного супроводу. Таким чином, у нашій роботі психолого-педагогічний супровід можна визначити як комплексну взаємодію вихователів, батьків і самої дитини, спрямовану на формування навичок у дітей дошкільного віку та попередження страху.

Дослідження страхів у дітей старшого дошкільного віку має використовувати психодіагностичні методики, які допоможуть встановити страхи, виявити їх різновид та причину виникнення. Побачити глибинні аспекти цієї проблеми, як проживання почуття страху, причинність створення страхів дають можливість такі психологічні методи і методики, як бесіда, тестування та анкетування, а також проективні методики.

Проективні методики, за своїм змістом повторюють всі ті характеристики, що належать методу Арт-терапії, і їх можна використовувати як доповнення до основних опитувальників. Діагностика зроблених малюнків дозволяє не тільки розширити діагностичні можливості, але й допомогти зрозуміти детальніше та глибше душевний стан дитини.

Також, проективні методики дуже важко, можна сказати практично неможливо сфальсифікувати, адже малюнки в першу чергу будуть відображати несвідомі переживання. В малюнках можна побачити достатньо інформації та їх легко створювати. Створення проективних малюнків найбільш корисно для

дослідження страхів дітей дошкільного віку. Адже саме у цьому віці спостерігається найбільша активність у малюванні, коли діти малюють самі, невимушено та вільно, вибираючи теми та надаючи уявне так, як би це було насправді. Створення малюнків надає дитині змогу виходу своїм емоціям та відчуттям, а також допомагає безболісно зустрітись з деякими страшними образами, які її лякають. Малюнок більш відкрито може передати зміст зображеного, ніж слова. Показниками тривоги і страхів можна виділити такі ознаки: самовиправлення, штрихування (крім тих випадків, коли штрихування використовується як один з методів розмальовування), зображення частин тіла або обличчя надто великого розміру, наприклад очей, зображення порожнього погляду і т. д.

З огляду на це, ми розробили програму, яка містить поведінковий напрям – підтримки та співучасті.

Така робота переважно розрахована на 1 місяць, орієнтовно 2 рази на тиждень і складається з різних видів занять та бесід, тривалість яких до 40 хвилин. В дослідженні взяло участь 12 дітей дошкільного віку (5 хлопчика і 7 дівчаток), які тимчасово перебувають за кордоном (місто Бидгощ, Польща) у зв'язку з тим, що на сьогоднішньому етапі Україна переживає важкі часи (вторгнення росії в Україну).

Для виявлення особливостей гендерних дитячих страхів нами були обрані такі методики:

методика О. Захарова (в модифікації М. Панфілової) «Страхи в будиночках;

- проективна методика О.Захарова «Мої страхи», яка призначена для виявлення найбільш яскравих переживань почуття страху.

Також для того, щоб більш зрозуміти дитину, визначити походження її страхів нами було запропоновано дітям проективну методику «Намалюй свою сім'ю».

У структурі програми психолого-педагогічного супроводу важливо виділити етапи психологічного впливу та описати зміст кожного з них. Детальна інформація наведена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Етапи психолого-педагогічного супроводу страхів дітей старшого дошкільного віку

№	Напрями	Кому адресовано	Зміст
1	Діагностика спектру страхів та стратегій їх опрацювання	Діти	Індивідуальні бесіди з дітьми; Проведення дослідження за методиками: - проєктивна методика (О.Захарова і М. Панфілової) «Страхи в будиночках»; - проєктивна методика О.Захарова «Мої страхи»; - проєктивна методика «Намалюй свою сім'ю».
2	Інформаційно-просвітницький	Батьки	Розробка рекомендацій щодо психологічної підтримки дітей у подоланні ними страху
3	Корекційно-розвивальний	Діти	Реалізація програми психоемоційного розвитку дітей із високим рівнем враженості страху.
4	Контролююча діагностика	Діти	Підсумковий контроль за комплексом діагностичних методик
5	Підсумковий	Батьки	Аналіз ефективності проведеної роботи

1. Методика виявлення страхів у дітей «Страхи в будиночках». Дорослим малюється дві хатинки: чорна та червона. Наступним кроком пропонується розміщення до них страхів зі списку, які експериментатор називає по черзі.

Фіксувати в своїх записах необхідно ті страхи, що дитина відправила до чорної хатинки, тобто визначила їх як страшні. У дітей старшого дошкільного віку доцільно запитати: «Скажи, ти боїшся або не боїшся ...». Бесіду необхідно вести неквапливо та докладно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді «так» – «ні» або «боюся» – «не боюся». Повторювати питання про те, боїться або не боїться дитина, варто лише час від часу. Це допоможе уникнути мимовільного

навіювання страхів. Експериментатор сидить поруч з дитиною, страхи перераховує з пам'яті, за потребою дивиться у список.

Після виконання завдання дитині пропонується закрити чорний будинок на замок (намалювати його), а ключ – викинути або загубити.

Обробка даних: аналіз отриманих результатів полягає у тому, що експериментатор підраховує страхи у чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами. Сукупність відповідей дитини об'єднуються у кілька груп за видами страхів. Якщо дитина в трьох випадках з чотирьох або п'яти дає позитивну відповідь, то цей вид страху діагностується як наявний.

2. Нами була обрана проєктивна методика «Мої страхи» О. Захарова, яка призначена для виявлення найбільш яскравих переживань почуття страху. Після попередньої бесіди, концентруючи спогади дитини на тому, що її лякає, дитині надається аркуш паперу та різнокольорові олівці. У процесі проведення аналізу важливо звертати увагу на те, що саме дитина зобразила в своєму малюнку, а також на кольорову гамму, яка використовувалася при створенні малюнку. Після завершення процесу малювання дитину просять вербалізувати свій страх, тобто розповісти що саме вона зобразила. Передбачається, що активне обговорення дитиною своїх відчуттів в ігровій обстановці дозволяє внутрішнім ресурсам змінити напрямок з захисту на конструктивний процес особистісних змін. Після чого малюнок можна пом'яти, порвати, спалити (для додаткового терапевтичного ефекту).

3. Для того, щоб більш зрозуміти дитину, визначити походження її страхів, сприйняття її світу, сім'ї, виявити причину походження страхів нами було запропоновано дітям проєктивна методика «Намалюй свою сім'ю». Дітям надається стандартний аркуш паперу, різнокольорові олівців. Експериментатор пропонує дітям намалювати свою родину. Якщо у дитини виникає питання кого конкретно намалювати при цьому важливо пояснити, що тільки вона знає хто належить до її сім'ї.

Як стверджують вчені, дані методи використовувалися як найбільш інформативний, тому що малювання – найхарактерніша, звична діяльність дітей дошкільного віку. У дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів рисункові методики найбільш показові з точки зору діагностики та інтерпретації результатів.

2.2. Обговорення результатів емпіричного дослідження

Проаналізуємо проведене дослідження за методикою О.Захарова і М. Захарової «Страхи в будиночках. Ми об'єднали сукупність відповідей дітей у групи за видами страхів.

Найбільш вираженим страхом є страх пов'язаний зі смертю (власної, батьків) у хлопчиків – 90%, у дівчаток – 100%; соціально-опосередкований (страх не знайомих людей, батьків, страх нападу бандитів): 20% у хлопчиків, у дівчаток – 30%; страх темряви і кошмарних снів: у хлопчиків 40% у дівчаток – 30%; страхи казкових персонажів (чудовиська, відьми, змії Горинич): у хлопчиків – 30%, у дівчаток – 40%; страхи живих істот (собаки, павуки, змії, хижі звірі): у хлопчиків – 60%; у дівчаток – 80%; страх війни: у хлопчиків – 40%, у дівчаток – 50%; медичні страхи (лікарів, хвороб, уколів): у хлопчиків – 45%, у дівчаток – 60%; просторові страхи (води, глибини, висоти) – 0% у хлопчиків і 17% у дівчаток; страх стихії (бурі, урагану, повені, землетрусів, грому і блискавки): 20% – у хлопчиків, 30% у дівчаток.

У результаті аналізу даних встановлено що страхи дітей старшого дошкільного віку своєрідні і їм притаманні гендерні відмінності. Оскільки, дівчатка емоційно вразливіші, ніж хлопчики, у дівчаток не тільки більше страхів, чим у хлопчиків, але і їх страхи тісніше зв'язані між собою, тобто більшою мірою впливають один на одного.

Після виконання завдання дітям було запропоновано на малюнку чорного будиночка намалювати замок і зачинити страхи на замок. Зачинивши страхи, уявний ключ разом з дітьми викинули .

Розглянемо результати проєктивної методики «Мої страхи», яка призначена для виявлення найбільш яскравих переживань почуття страху, діти малювали те, чого вони бояться найбільше. Нижче наведено інтерпретацію малюнків дошкільнят із підвищеним рівнем страху:

1. Діма (5 років 4 місяці) Хлопчик зобразив на малюнку, як він пояснив, гнома з великими чорними очима і довгими руками. Малюнок був виконаний тільки олівцем чорного кольору. Хлопчик надав такі пояснення. Старший брат (12 років) розповів, що насправді існує страшний гном який живе в підземеллі і забирає маленьких неслухняних хлопчиків, а в підземеллі гном знущається над дітьми.

2. Кіра (6 років 2 місяці). Дівчинка намалювала шафу, з відкритими дверцятами, і чорним кольором замалювала простір відчинених дверей шафи. Дівчинка надала такі пояснення, що вона боїться темряви і якщо вона прокинеться вночі з шафи щось невидиме виповзе і утягне її в темряву.

Узагальнюючи, результати цього дослідження діти які брали участь у дослідженні малювали страх живих істот, привидів, казкових персонажів. Страх темряви та жахів є найбільш поширеними серед дівчат, які брали участь у дослідженні.

Розглянемо результати за проєктивною методикою «Намалюй свою сім'ю» яка була запропонована дітям, щоб більш зрозуміти дитину, визначити походження її страхів, сприйняття її світу, сім'ї, виявити причину походження страхів. Нами було запропоновано дітям проєктивна методика. Нижче наведено інтерпретацію малюнків дошкільнят із підвищеним рівнем страху:

1. Артем (6 років) Хлопчик зобразив на малюнку себе поряд з котом, маму і батька намалював на відстані. З даного малюнка можна зробити висновок, що дитина відчуває самотність і не відчуває любові від батьків.

2. Михайлик (6 років, 3 місяці). Хлопчик зобразив на малюнку себе поряд з мамою, тримаючи маму за руку, одяг розмалював в кольоровій гамі Батька намалював на великій відстані, одяг батька розмалював темно коричневим кольором. Коли малював батька обличчя у хлопчика було

напружене також наявний натиск на олівець. Можна зробити висновок, що хлопчик має негативне почуття до батька, в сім'ї несприятливі відносини.

3. Аліна (5 років 9 місяців). Дівчинка на малюнку зобразила себе поряд з бабусею, а батьків на далекій відстані, при тому батьки також зображені на відстань між собою. Як у мами так і у тата намальовані телефони в руці. З даного малюнка можна зробити висновок, що дівчинка більш «прив'язана» до бабусі, а зі сторони батьків не відчуває любові і емоційного тепла.

На основі результатів проведеного дослідження, по всіх 3 методиках, було з'ясовано наступне. Всі діти мають якісь страхи у більшості випадків «родинне». Всі ці страхи є своєрідними емоційними відгуками на несприятливі відносини в сім'ї. Багато дітей, які приймали участь в дослідженні, відчувають відсутність уваги до себе з боку батьків, нестачу емоційної теплоти.

2.3. Психолого-педагогічні рекомендації батькам щодо корекції особливостей страхів дітей старшого дошкільного віку

Дитячі страхи є невід'ємною частиною розвитку дитини, і вони можуть виникати з різних причин, починаючи від нових середовищ із незнайомими людьми до темних кутків у кімнаті чи навіть абстрактних понять, таких як смерть чи втрата. Страх, з одного боку, оберігає дитину від необміркованих і ризикованих вчинків, а з іншого – здатний поглинати життєву і творчу енергію дитини, слугувати причиною невпевненості і підвищеної тривожності, гальмувати розвиток особистості. Важливе завдання дорослих – допомогти дітям, які не здатні самотужки впоратися з власними страхами, конструктивно їх пережити і успішно подолати. Розуміння та підтримка з боку батьків та вихователів є надзвичайно важливими для профілактики та управління дитячими страхами [22, 17].

Щоб не нагнітати страхів, зменшувати їх рівень, необхідно, насамперед, любити свою дитину і приймати її такою яка вона є. Звертати увагу на те, яка атмосфера у вас вдома. Якщо батьки роздратовані, часто сваряться то така

атмосфера буде негативно впливати на дитину. Оберегайте дітей від страхів, викликаних сімейними конфліктами, батьківською неувагою, відсутністю любові. Визнайте, що для дитини страх дуже реальний. Не залишайте дитину одну зі страхом. Діти почувають себе покинутими і самотніми. Обійміть дитину, докладно розпитайте, чого або кого вона боїться.

1. Якщо дитина боїться темряви, засинати самостійно, почитайте йому казку на ніч, залиште увімкненим нічник, не зачиняйте двері в його кімнату.

2. Якщо дитина боїться темряви, замкнутого простору можна запропонувати дитині гру в хованки (бажано, щоб в цій грі учасників було не менше трьох): В цій грі заздалегідь обмовляються місця де не можна ховатися, наприклад під ліжком, в шафі. Найкращий результат від гри - коли дитина одразу стає ведучим, тобто долає нерішучість і страх. Якщо гра проводиться в квартирі світло вимикається, залишається тільки увімкненим нічник. Той хто водить, обходить кімнату або квартиру, вимовляючи жартівливі погрози. Той, хто сховався, прагне не видати себе, що потребує достатньої витримки. Крім того, той що сховався залишається на якийсь час один, поки його не знайдуть або він за рахунком 10 сам не вийде з укриття. При виявленні, що сховався, бурхливо висловлює свої емоції, лякається, каже, що більше так не ховатиметься. Азарт, що виникають при грі, емоційне залучення, підтримка всіх граючих не дає проявитися страхам темряви, самотності, замкнутого простору і сприяють їх дійсного усунення.

3. Якщо дитина боїться живих істот (хижих звірів, павуків, змій, собак) і у вас є картинка, запропонуйте дитині перетворити цей страх на щось, що викликатиме усмішку: домалюйте вуса, бороду, окуляри, якусь смішну зачіску. Поряд з картинкою страху придумайте, щось, що викликатиме усмішку. Тобто потрібно щоб образ, який раніше викликав страх тепер викликав сміх. Важливо щоб дитина сама це намалювала, тоді їй буде легше, стикнувшись зі страхом в житті, побороти його.

Якщо ви доклали масу зусиль, але малюк усе ще продовжує боятися, зверніться по допомогу до психолога. Фахівець допоможе малюкові впоратися зі страхами.

ВИСНОВКИ

У нашій роботі розглянуто, проаналізовано та визначено причини та механізм формування гендерних страхів дітей старшого дошкільного. Таким чином, відповідно до поставлених завдань кваліфікаційного дослідження бакалавра, можна зробити висновки:

Страх – це сильна негативна емоція, що виникає в результаті уявної чи реальної небезпеки та становить загрозу життю. Дитячий страх – це специфічний (віковий) страх, що виникає у дитини. Виникнення дитячих страхів пов'язане з різними причинами. Причин виникнення страху може бути безліч, можна віднести самотність, необізнаність, несподівана зміна подій, біль. На виникнення та силу протікання страху можуть впливати і психологічні особливості притаманні людині (емоційна вразливість і чутливість, самооцінка), також і клімат та стосунки в сім'ї (склад сім'ї, конфлікти, стосунки з батьками, велика кількість заборон чи повна свобода дій, надмірна турбота батьків, наявність страхів у батьків, які передаються дітям).

Серед несприятливих сімейних чинників, які можуть впливати на виникнення страхів невротичного рівня, можна виділити: порушення батьківського виховання, що виявляється у використанні типів негармонійного, патологізуючого виховання – потураюча гіперпротекція; домінуюча гіперпротекція; підвищена моральна відповідальність; емоційне відкидання; жорстоке поводження; гіпопротекція

У результаті проведеного аналізу даних нами визначено причини та механізм формування гендерних страхів дітей старшого дошкільного віку. Нами встановлено, що страхи дітей старшого дошкільного віку своєрідні і їм притаманні гендерні відмінності. Також, нами було визначено причини їх виникнення.

Оскільки, дівчатка емоційно вразливіші, ніж хлопчики, у дівчаток не тільки більше страхів, чим у хлопчиків, але і їх страхи тісніше зв'язані між собою, тобто більшою мірою впливають один на одного. Нам вдалось виділити основні страхи, з якими стикаються діти. До них відносяться: страх смерті як батьків, так і своєї, страх темряви, страх різних монстрів, незнайомих людей, нічні кошмари.

Отже, страх вносить істотний дискомфорт у психологічне самопочуття дитини і погіршує якість її життя: обмежує спілкування, гальмує розвиток особистості та її соціальну адаптацію і зрештою призводить до численних психологічних і психосоматичних дисфункцій і розладів.

Також на частоту виникнення страхів впливає склад сім'ї, якщо діти бачать, що батьки часто сваряться то число їх страхів вище ніж в сім'ї де панує любов і стійкі емоційні зв'язки між членами родини.

Нами розроблені рекомендації батькам щодо психокорекційної програми з подолання страхів у дітей старшого дошкільного віку.

Батькам варто звертати увагу на дитячі страхи і не ігнорувати їх, адже це може призвести до проблем в майбутньому. Слід визнати, що для дитини страх дуже реальний. Досить важливо звертати увагу на те, яка атмосфера панує вдома. Насамперед, щоб не нагнітати страхів і зменшувати їх рівень, необхідно любити свою дитину і приймати її такою яка вона є.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобро Л.В. Страх як феномен особистого зростання дошкільника. *Збірник наукових праць*. Випуск LXX. 2016. С.80-83.
2. Бондар Л. М. Використання методів арт-терапії в роботі з дітьми дошкільного віку. *Педагогічний пошук*. 2014. № 1. С. 54–57.
3. Вавілова А.С. Психологічні особливості страхів молодших школярів. *Збірник наукових праць ККПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. 2020. № 1. Т. 1. С. 140–144.
4. Васильченко О.А. Ігрова терапія як метод соціальної роботи з дітьми. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (19) 2013. С. 90 – 94.
5. Вознесенська О. І. Особливості арт-терапії як методу. *Психолог*. 2005. № 10. С. 5–8.
6. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Київ: Видав. Дім «Слово», 2008. – 240 с.
7. Зайченко І. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ : Освіта, 2008. 528 с.
8. Камінська О. Проблема дитячих страхів у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. *Психологічний журнал*. 2018. №. 4. С. 86-104.
9. Кузнецов М. А. Шкільні страхи: види, умови прояву та шляхи подолання: монографія / М. А. Кузнецов, І. В. Бабарикіна; Харків: нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2012. 227 с
10. Кормило О.М. Психічні стани та їх зв'язок зі страхом у дитячому віці. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Серія «Проблеми сучасної психології». 2014. № 23. С. 286-295

11. Ковалевська А.О. Ефективність використання засобів образотворчої діяльності для психокорекції страхів молодших. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія : Психологічні науки. 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 151–155.

12. Кошонько Г.А. Дитячі страхи та способи їх корекції. *Деструктивні емоційні стани учнів: проблеми теорії та практики* : зб. матеріалів Міжобл. наук.-практ. конф. (18-19 груд. 2010 р.) / за заг. ред. С.М. Томчука. Вінниця: ВОПОПП, 2010. С. 42–47.

13. Кононко О.А. Психологічні основи особистісного ставлення дошкільника. Київ : Стилос. 2000. 336 с.

14. Мовчан М. М. Дитячі страхи як особливий різновид людських страхів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*: Зб. наук. праць. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 29 (42). С. 210-218.

15. Пов'якель Н.І. Психологія дитячих страхів. Київ. : Шк. Світ, 2011. 128 с.

16. Покришко Д., Кисла О. Корекція дитячих страхів за допомогою ігрових методик. *Молодий вчений*. 2020. №. 9 (85). С. 72-75.

17. Скаковська А. В. Теоретичні підходи до вивчення дитячих страхів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Т. 1. №. 2. С. 113-119.

18. Словник психологічних термінів. URL: <https://nuph.edu.ua/slovnikpsihologichnih-terminiv/> (дата звернення: 25.03.2024).

19. Сорока О. В. Дитячий малюнок: характеристика, можливості. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2014. Вип.30. С. 164 – 167.

20. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця : КВНЗ «ВАНУ», 2018. 200 с.

21. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків.: Прапор, 2007. 640 с.
22. Шевченко М.В. Психологічна корекція страхів дітей молодшого шкільного віку з вадами мовлення. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Випуск 17. С. 17–19.
23. Григорчук О., Дубравська Н. М. До проблеми подолання страхів у дитячому віці. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць*. 2015. С. 41-45.
24. Кузнєцова О. Ю. Шкрєбтієнко Л. П. Теоретичний аналіз проблеми дитячих страхів у дошкільному віці. *Київський інститут бізнесу та технологій*. 2017. С. 43.
25. Кононенко Л., Підберезня Я. Соціально-педагогічна профілактика дитячих страхів у дошкільному віці: навч.-метод. посіб. для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка» / Л. В. Кононенко, Я.С. Підберезня. Полтава : ПНПУ, 2018. 100 с.
26. Назаревич В. І. Психологічні детермінанти проявів шкільних страхів у молодших школярів. URL: <https://socialscience.uu.edu.ua/article/215> (дата звернення: 15.04.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Проективна методика виявлення дитячих страхів М. Панфілової «Страхи в будиночках»

Мета: виявлення та уточнення кола страхів у дітей, які беруть участь у дослідженні.

Матеріали і обладнання: зображення чорного і червоного будиночку.

Інструкція: «Ось два будиночки – чорний і червоний. У чорному будиночку живуть страшні страхи, а в червоному – не страшні. Допоможи мені розселити страхи зі списку у будиночки».

Процедура. Дорослий малює контурно два будинки (на одному або на двох аркушах) – чорний і червоний, потім пропонує розселити в будиночки страхи (дорослий називає їх по черзі) зі списку.

Записувати потрібно в першу чергу ті страхи, які дитина поселить у чорний будиночок, тобто визнає, що боїться цього. У дітей старшого дошкільного віку доцільно запитати: «Скажи, ти боїшся або не боїшся ...».

Бесіду необхідно вести неквапливо й ґрунтовно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді «так» – «ні» або «боюся» – «не боюся». Повторювати питання про те, боїться або не боїться дитина, варто лише час від часу. Це

допоможе уникнути мимовільного навіювання страхів. Дорослий з позитивним настроєм, бадьорим голосом, сидить поруч, страхи перераховує з пам'яті, за потребою дивиться у список.

Після виконання завдання дитині пропонується закрити чорний будинок на замок (намалювати його), а ключ – викинути або загубити.

Обробка даних. Аналіз отриманих результатів полягає у тому, що експериментатор підраховує страхи у чорному будинку і порівнює їх з віковими нормами. Сукупність відповідей дитини об'єднуються у кілька груп за видами страхів. Якщо дитина в трьох випадках з чотирьох або п'яти дає позитивну відповідь, то цей вид страху діагностується як наявний.

Питання до методики

Ти боїшся?

1. коли залишаєшся один;
2. темряви;
3. захворіти, заразитися;
4. померти;
5. того, що помруть твої батьки;
6. когось із дітей;
7. когось із людей;
8. мами чи тата;
9. того, що вони тебе покарають;
10. Баби Яги, Кощія Безсмертного, Бармалея, Змія Горинича, чудовиська
11. перед тим як заснути;
12. страшних снів (яких саме);
13. вовка, ведмедя, собак, павуків, змій (страхи тварин);
14. машин, поїздів, літаків (страхи транспорту);
15. бурі, урагану, повені, землетрусів (страхи стихії);
16. коли дуже високо (страх висоти);
17. коли дуже глибоко (страх глибини);
18. в тісній маленькій кімнаті, приміщенні, туалеті, переповненому автобусі,

метро (страх замкнутого простору);

19. води;

20. вогню;

21. пожежі;

22. війни;

23. грому, блискавки

24. великих вулиць, площ;

25. лікарів (крім зубних);

26. крові (коли йде кров);

27. уколів;

28. болю (коли боляче);

29. несподіваних, різких звуків, коли щось раптово впаде, стукне (боїшся, здригаєшся при цьому);

30. зробити що-небудь не так, неправильно (погано – у дошкільнят);

Додаток Б**Проективна методика О. Захарова «Мої страхи»**

Мета: виявлення страхів у дітей.

Матеріали і обладнання: аркуш паперу, кольорові олівці.

Інструкція: «Усі люди чогось бояться. І я інколи дуже боюся. Мабуть, і ви також. Давайте намалюємо те, чого ви боїтеся...».

Процедура. Після попередньої бесіди, концентруючи спогади дитини на тому, що її лякає, їй пропонують аркуш паперу, кольорові олівці і намалювати свої страхи.

Дитина може запитати у дорослого, як намалювати страх. Підказати можна, але у найзагальніших рисах – так, щоб на візуальне втілення дитячої фантазії не вплинув суб'єктивізм дорослого. Дорослий не нав'язує дитині своє уявлення, а лише стимулює, заохочує її до виконання завдання в рамках зони її найближчого розвитку. Після завершення малювання дитину просять розповісти про те, що вона зобразила, тобто вербалізувати свій страх. У процесі аналізу звертають увагу на те, що дитина намалювала, а також на кольори, які використовувалися нею у процесі малювання.

Обробка даних. Оцінка змісту та рівня інтенсивності страху здійснюється за такими показниками: 1) сюжетом малюнка та його розташуванням на стандартному аркуші паперу (що саме дитина намалювала, в якій послідовності, як окремі деталі малюнка пов'язані між собою); 2) кольорами, які переважають (чорний, червоний, синій або рожевий, жовтий, блакитний) та їх поєднанням; 3) чіткістю й виразністю контурів малюнка.

Декларація
академічної доброчесності
здобувача освітнього ступеня бакалавра ЗНУ

Я, Бігужанова Милана Муратівна, студентка IV курсу групи 6.0530-1, денної форми навчання, факультету соціальної педагогіки та психології, спеціальність психологія, адреса електронної пошти milkabiguzhanova@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота бакалавра на тему «Гендерні особливості прояву страху у дітей старшого дошкільного віку та їх корекція» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) _____

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (керівник) _____